

Elek Tibor

GRENDEL LAJOS ÚJABB REGÉNY-UTAZÁSAI KÖZELMÚLTUNKBAN¹

– *Négy hét az élet, Távol a szerelem,*
Az utolsó reggelen, Utazás a semmi felé –

Grendel Lajos pályája során jól látható, hogy előszeretettel gondolkodik regényciklusokban, így lehetett ez legutóbb is, amikor egymást követő négy évben jelentek meg a regényei (*Négy hét az élet*, 2011, *Távol a szerelem*, 2012, *Az utolsó reggelen*, 2013, *Utazás a semmi felé*, 2014.). „Ezek a leszámolásféle regények. (...) Ezekben a regényekben számos olyan megoldást alkalmaztam, amelyek korábban idegenek voltak számomra.” – állította a harmadik regény megjelenése után egy interjúban.² Egy másikban pedig, miközben újabb kötőelemet is megnevezett közöttük, már a következő regényre utalt: „A negyedik darab, az *Utazás a semmi felé* még megjelenésre vár, úgy hírlik, a jövő évben, a könyvfesztiválra jelenik meg. A tragédia-közeli hang az, amely összetartja ezeket a – különben igaza van – meglehetősen eltérően írt regényeket. Beletörődés és egy picit nosztalgia? Nem lehet változtatni a világon szemernyt sem.”³ E megnyilatkozásokból látható, hogy tudatos ciklusépítő törekvésről van szó, vagy legalábbis a regények időközben felismert összetartozásának szerzői tudatosításáról. Érdekes ezek után az összetartozások és elkülönböződések sorát alaposabb vizsgálat alá venni, külső szemmel is.

Grendel már a *Nálunk, New Hontban* című, 2001-ben megjelent regénye hátsó borítóján emlegette a korai regénytrilógiájának világához való visszatérést: „A *New Hontot* valamiképpen a *Galeri* párjaként képzeltem el. Vagyis visszatérni egy húsz év előtti regényvilágba, kevesebb pátosszal és indulattal, de több rezignációval, kétségbeeséssel

- 1 Egy készülő monográfia még nem kész fejezetének alaposan meghúzott, példatárakkal, idézetekkel, hivatkozásokkal is csonkított, de, reményeim szerint, így is érvényes változata.
- 2 A *nosztalgia legfeljebb kísérőzene lehet* – Bán Magda interjúja. <http://www.ujkonyvpiac.hu/index.php/cikkek/columns-3/item/361-grendel-inter>
- 3 *Megkérdeztük Grendel Lajost* – Ménesi Gábor interjúja. <http://www.barkaonline.hu/megkerdeztuek/3693-megkerdeztuek-grendel-lajost>

és megértéssel...⁴, s amint láthatjuk majd, talán még inkább érvényes ez a legutóbbi regényciklusa műveinél. De mondja maga a szerző is: „Tulajdonképpen csak egy témát írok, az *Éleslövészet* és *Az utolsó reggelen* rokon mű. Másod- vagy harmad-unokatestvérek.”⁵ Az újabb regényekben tovább él, sőt, talán még meg is erősödik a valóságvonatkozásokhoz, a rendszerváltoztatások előtti s utáni évtizedek kisebbségi, szlovákiai magyar valóságához való kötődés, azonban már hiányzik az „abszurdisztánul” szólás, a fantasztkum, többségükben háttérbe szorul a groteszk és az ironia, miközben a narráció bonyolultabbá, nehezebben átláthatóvá, a nyelvhasználat szikárabbá, a regényvilág töredezetté, mozaikossá, elhallgatásokkal, hiátusokkal telivé válik. Visszatér, sőt fölerősödik a korai regények illúziótlan szembenézése a személyiség- és értékválságok világával és a minden korábbinál kiábrándultabb, tragikus hangoltságú létösszegző, létértelmező szándék. Az író által is említett közös „tragédiaközeli hang” a regényvilágok felől nézve következik a hasonló, leépülő sorsokból, szélsőséges léthelyzetekből, öngyilkosság közeli stációkból, de a valós világ felől nézve, bizonyára következhet abból a nagyfokú kiábrándulásból, csalódásból, ami a rendszerváltozásokat követő évtizedekben érte az íróta a világ, az ember lehetőségeit illetően általában és a magyar sorsot, a szlovák–magyar együttélést illetően konkrétan. Nem zárható ki, hogy az író betegségének, a *Négy hét az élet* befejezése után elszenvedett agyvérzésének, az abból való felépülésnek is van némi szerepe a négy regény tragikus összhangzatában, de talán még abban is, hogy az utóbbi három esztétikai komponáltságában, összhatásában elmarad a ciklusnyitó regénytől.

Mindegyik regény cselekménye egzisztenciális válsághelyzetben indul (ezzel a korai regények közül leginkább az *Áttételekre* emlékeztet) és ott is zárul, a főszereplőik, már nem általában a Semmi színe előtt állnak, mint az első regényeké, hanem egy (a családi, magánéleti, baráti kapcsolatok szétesése, felszámolódása után) kiüresedett, értelmetlené vált élet tudatával, konkrétan a halál vonzásában. *Az utolsó reggelen* főszereplője, az egykor kiadóvezető Noszlopy, már a regény indulásakor azon medítál (igaz, ekkor még nem egészen komolyan vehetően), végiggondolva az eddigi barátnőit, hogy „Kiért legyen hát öngyilkos?

4 Grendel Lajos: *Nálunk, New Hontban*. Kalligram, Pozsony, 2001.

5 *A nosztalgia legfeljebb kísérőzene lehet...*

Mert ezen a reggelen, és főként kora délután, elhatározta, hogy öngyilkos lesz ötvenhárom és ötvenhat éves korában, mint a hajdaniak. Hogy miért lettek öngyilkosok, a fene se tudja megmondani annyi év után. Lehet, hogy csak megunták az életet, mert elégük volt már az egészszööl.” (8.) *Az utazás a semmi felé* főszereplője, a rádiós hírszerkesztő Attila, az idegösszeomlása miatti egyhetes pszichiátriai kezelése alatt számtalanszor szembenéz a kérdéssel. A harminc éve feltehetően öngyilkos lett, s egyre gyakrabban megidézett, Zoli nevű barátja hívogatja „a túlvilágra” (17.), s jóllehet nem akar még menni, a regény nyitányában megfogalmazza: „Már régen meghaltam. Csak úgy lödörögök a világban, mert a testem ideiglenesen itt maradt. De nem soká barátaim, már nem soká.” (12.) A *Távol a szerelem* sztorija részben arra épül, hogy a főszereplő, mérnök Rudi csak 14 évvel később hallja meg az igazat nevelőapja, Fazon haláláról, hogy nem meggyilkolták, hanem öngyilkos lett, s még később szembesül ennek akár rá is vonatkoztatható lehetőségével: „Éppen elég, ha ott állnak szemben a semmivel, jó húsz vagy harminc év múlva, és majd eldöntik, hogy idő előtt befejezik-e, vagy szép lassan megöregszenek.” (88.)

Érdekes módon, annak ellenére, hogy mindegyik regényben központi probléma az öngyilkosság, Grendel különösebben egyikben sem teoretizálja a kérdést, sem etikai, sem vallási, sem filozófiai vonatkozásai nem igazán kerülnek szóba. Még leginkább a ciklusnyitó *Négy hét az élet* főszereplője, a pozsonyi nyugalmazott matematikatanár, Sanyi gondolkodik el rajta: „Azóta sokszor föltettem magamban a kérdést, hogy voltaképpen mi is az öngyilkosság? Pillanatnyi elmezavar, amit eufemisztikusan lehet rövidzárlatnak is nevezni, vagy ellenkezőleg, eljutás a tisztánlátásnak egy olyan magas fokára, ami már elviselhetetlen a lélek számára?” (219.) Jellegzetesen köti össze a négy regényt a zárlataik viszonylagos nyitottsága: nem egyértelmű egyiknek a befejezése sem, s látszólag ebben is hasonlítanak a korai regényekre. Csakhogy azokban a regényzárlatokban, azokban a nyitottságokban szinte bármiféle lehetőség, s főként a remény is benne rejlett, a történetek továbbgondolására, folytatására az olvasó sokkal nagyobb szabadságot kapott. A legutóbbi regényciklus darabjainak zárlatai azonban csak egy irányba nyitottak, s ez az irány a Semmibe mutat.

Az öngyilkosság kérdésénél is hangsúlyosabb szerepet kap a regényekben az emlékezés motívuma, pontosabban inkább: folyamata.

Természetesen, mióta a regény műfaja létezik, nagy szerepe van a múltbeli események felidézésénél az emlékezésnek. Itt azonban többről van szó: az emlékezés folyamata, a szerzőnek, illetve a hőseinek, az elbeszélőinek a hozzá s vele együtt az időhöz való viszonya már regényszervező erővé válik, kihat a narrációra, nyelvre, szerkezetre stb. Nem véletlenül tematizálódik annyiszor mindegyik regényben, az önreflexív mozzanatok pedig csak még inkább ráirányítják a figyelmet. Mindezek miatt nemcsak leszámolásregényekről beszélhetünk (a szerzői értelmezés nyomán), de akár emlékezésregényekről, időregényekről, esetleg sajátos formájú vallomásregényekről és töredékes családregényekről is, hiszen a főszereplők visszaemlékezései mindig kisebb-nagyobb családok tagjait is játékba hozzák.⁶ Grendel emlékezés- és időregényei azonban egészen más poétikájúak, mint a XX. századi nagy elődökéi voltak, például Marcel Proust *Az eltűnt idő nyomában* című nagyszabású művétől Nádas Péter *az Emlékiratok könyve* című, nem kevésbé nagyszabású művéig. Látványos különbség mindjárt a terjedelem: Grendel személyiségkrízisek mögöttes tartományait, az elmúlt 60–70 év kisebbségi magyar történelmét, társadalmát, a főszereplők családjainak történetét (278, 95, 159, 133 oldalas) kisregényekbe sűrítve mutatja be – miként a korai műveiben is. A *Négy hét az élet* Sanyija kezdetben még igyekszik „ellenállni az emlékezés ostromának” (24.), de aztán megadja neki magát, mert az emlékek „Alattomosan és hívatlanul bukkannak elő abból a sötétségből, ahol elraktározódtak és évtizedeken át szunnyadtak, mint annak a diófa alatti régi vacsorának az emléke is. Szeszélyességükkel szemben Sanyi fegyvertelen volt.” (41.) Ráadásul a szerző gyakran összehozza hősét a büntetett előéletű, hajléktalan, filozofálgató Hugóval is, hogy legyen egy külső szembesítő erő is, hogy időnként az ő szemével is nézhessen magára, a múltjára, az ő sorsába is beleláthassa a saját sorsát, s egymás hamisságát is legyen, aki leleplezze. Ezért is fordulhat elő olykor, hogy nem egészen egyértelmű, ki is beszél, illetve kire vonatkozik az elbeszélői megállapítás. Például a kontextus alapján a következő kijelentés inkább Hugóra, de éppúgy vonatkozhatna Sanyira is, sőt, akár a másik három regény főszereplőire is, hiszen az emlékezés folyamata egybefonódik

6 Bányai János is emlékezésregényekről és családragényekről beszél az első három regény kapcsán. http://epa.oszk.hu/01000/01014/00106/pdf/EPA01014_hid_2013_09_009-019.pdf

mindegyikben a jelen idejű történésekkel: „Furcsa, kicsit émelyítő érzés volt egyszerre lenni jelen több időben, a vánszorogva, de egyenletesen előrehaladó *mostban*, és egy mozgó, vibráló, előre-hátra cikázó múlt időben, amely kiszámíthatatlanul és rögzíthetetlenül áramlott emlékezetnek nevezve magát a fejében, mintha higanyból lenne.” (150.)

Grendel többnyire pontosan megteremti a főszereplők emlékezéseinek szituációit, körülményeit, indokoltságát, ahogy részben már az eddigiekből is láthattuk, ha vannak is ezen a téren következetlenségei. Noszlogy *Az utolsó reggelenben* például már megkezdi a barátnőire való visszaemlékezést azelőtt, hogy az oroszországi, átutazóban lévő unokatestvére, Szmirnov (akinek a szerepe hasonló a Hugóéhoz: „Szmirnov és ő! Mintha egymás tükörképei volnának.” (68.)), csak kevésbé megformált, kidolgozott regényalak, s még kevésbé ilyen az *Utazás a semmi felé* pszichiátere, akinek már a funkciója is csak annyi, hogy legyen kihez beszélnie Attilának) magához hívatná a Pozsony közeli Mária-Lucska egyik szállodájába, hogy megtudja tőle az igazságot közös unokatestvérükről, az agyvérzést szenvedett Pityuról (akinek szintén a tükörképének érzi magát Noszlogy) s annak családjáról (főként az apjáról, az öreg Takácsról, akit börtönbe zártak, mert részegen agyoncsapta az egyik barátját), és Noszlogy nem is csak róluk beszél, kéretlenül folytatja a saját élettörténete felidézését is. Csakhogy a történetek felidézését és elbeszélését különböző körülmények nehezítik mindegyik regényben (ahogy a korai Grendel-regényekben is), ráadásul „Egy időn túl az emlékek nem az igazságot közvetítik, hanem az igazságról való fantomképet.” (119.) – véli például Noszlogy és/vagy a regény elbeszélője. De a *Távol a szerelem* Rudija, akit életének különböző időpillanataiban (28 évesen, 14 évesen, a fia 18 éves korában, s talán hatvanon túl is) látunk és hallunk is, hasonlóképpen látja az idő, az emlékek és az igazság viszonyát: „Lerakom a követ, és az ott marad évtizedek, sőt évszázadok múlva is, csak az emlékezet keveri minduntalan össze, mert nincs megbízhatóbb, mint az emlékezés.” (12.); „Tizennégy évvel ezelőtt valami igaz volt, ami már nem az, az idő felülírta, bár az új igazság sem tartósabb a réginél. A kő ott van a helyben, csak az emlékezet csúszott odáig, hogy nem tudja, hol a régi hely.” (13.) Az idő ebben a legrövidebb, csupán 95 oldalas regényben tágul ki a legjobban (és keveredik is össze ugyanakkor, az olvasó számára már-már szétszalazhatatlanul), s válik az életet is

meghatározó tényezővé. Az idő („szétmállaszt mindent, ami azelőtt rendben volt, aminek volt értelme és célja.” – 122.), természetesen, még a történetek felidézésére, elbeszélhetőségére is befolyással van: „Csöpi szavait sem lehet már pontosan idézni, mert az idő kikezdi a szavakat. Hozzátold egy jelzöt, elhagy egy fontos igét – szóval lehet, hogy más is elhangzott, az ember emlékezete nem olyan biztos, mint a leírt szó.” (97.) – tudjuk meg Attilától, a regény főszereplőjétől. Ilyen értelemben is forma-, regényforma-teremtő az emlékezet mellett az idő, s mintha Grendel éppen ezt akarná megmutatni a regényei bonyolult narratív szerkezeteivel, összetett elbeszélői eljárásaival is. Mindegyik regényben kicsit másként, de mégis alapvetően rokon módon.

A főszereplők visszaemlékezésének, elbeszéléseinek körülményeit, időkereteit többnyire pontosan megteremti ugyan Grendel (négy hét a vidéki rokon házban és Hugóval párbeszédben, egyetlen este és éjszaka a Pozsony melletti szállodában, Szmirnovval párbeszédben, egy hét a pozsonyi pszichiátrián), de maguknak a regényeknek az elbeszélői szituációit annál inkább homályban hagyja. Pedig mindegyik regényben ott van a főszereplők mellett, mögött, vagy talán inkább előtt egy személytelen narrátor (akit talán nem alaptalan implicit szerzőként is elképzelnünk), akiről nem tudjuk, hogy mikor, honnan s miért beszél(i el a főszereplők történetét). A narrátor nemcsak a főszereplők gondolatait, érzelmeit ismeri, de a további elbeszélőkét is, s egyáltalán jól ismeri azt a világot, annak a világnak a jellemzőit, amelyben ők éltek, élnek és beszélnek. A főszereplők és az elbeszélő történések többnyire az ő közvetítésével, rajta keresztül látszódnak és hallatszódnak, de ez az első számú elbeszélő időnként átadja az elbeszélés jogát a főszereplőnek, aki olykor mások történetét, a másoktól hallottakat beszéli el (mint például Noszlopy a Pityuét *Az utolsó reggelenben*) vagy a vele dialógust folytatónak: Hugónak, Szmirnovnak, G. bácsinak, másoknak. Az események felidézése során többnyire a főszereplő nézőpontját képviseli, az ő tudatába helyezkedve meséli a múltban történeteket és a jelenbeli rájuk gondolatokat, a regények nyelvi világa ezért is egységes alapvetően. Ilyen értelemben viszont korlátozott a mindentudása már a *Négy hét az élet* elbeszélőjének, de a másik három regény elbeszélőjének még másként is. Például azért, mert azokban az elbeszélő még inkább azonosulni látszik a főszereplővel, akinek a tudása, de leginkább az emlékezete – ahogyan részben már láthattuk –

igen megbízhatatlan. Olykor nem is csak a szereplő-elbeszélő emlékezete és tudása kérdéses, hanem magáé a narrátoré, mivel a két elbeszélői szólam egybecsúszik, ő válik az olvasó szemében megbízhatatlanná.

A szereplők által mondottak vagy gondoltak közvetítése során Grendel szinte minden lehetséges grammatikai lehetőséggel él. Olykor egyenes idézetként, amit idézőjel is jelöl (a párbeszédeknel, amint fentebb láthattuk is, akár gondolatjeles megkülönböztetést alkalmazva), de többnyire az elbeszélő saját szövegébe építve, függő beszédként, illetve szabad függő beszédként jelenik meg a szereplő kijelentése. Ez utóbbiak esetében gyakran olyan elbeszélő monológokkal van dolgunk, amelyek nem igényelnek nyelvi jelölt narrációs szintváltást,⁷ mint ahogy az sem, amikor a szereplői szólam csak „nyomokban” kerül be az elbeszélői szólamba, egy-egy közbevetésként, szófordulatként. Csak-hogy Grendelnél a narratori és a szereplői beszédpozíció közel kerülése egymáshoz nem csak a gyors váltásokat teszi lehetővé közöttük, de időnként annak eldöntését is megnehezíti, ki beszél valójában, s hogyan értékelhető az, amit mond. Például a *Négy hét az élet* 150. oldalán a már idézett, a többféle időben egyszerre létezésre utaló narratori passzus, amelynél nem egyértelmű, hogy kire vonatkozik (Hugó vagy Sanyi érzéseit fogalmazza-e meg, de mégis inkább a Hugót), Hugótól idézőjellel jelölt mondatokkal folytatódik, de közéjük ékelődik egy idézőjeleken kívüli mondat: „Na, már megint a kocsmai Szókratész!”. Ez feltehetően egy narratori közbevetés, de nem a saját álláspontját fogalmazza meg, hanem nyilvánvalóan a Sanyi nézőpontjából, az ő hangját szólaltatja meg. Még tovább megy a másik három regény a nyelvi kifejezés redukciója terén, nem ritkák a tömondatok, a félig kimondott mondatok, az elhallgatott mondatrészek. „Mindenekelőtt abban rendkívül spórolós ez a szöveg, ahogy a mondatrészeket képes fakultatívnak fölfogni s ezáltal elhagyhatókként kezelni – s minden további nélkül el is hagyni. Még meglepőbb, amikor ugyanezt a mondatok vagy nagyobb szakaszok esetén teszi (...) Mindenekelőtt azonban nyelvi kivonás ez, amely eleve kisiklatja az egyirányú értelmezés esélyét is, s arra készíti az olvasót, hogy látszólag egymáshoz tartozó alany és állítmány kapcsolatát bontsa meg, vagy fordítva, hogy

---

7 Cohn, Dorrit (1996): *Áttetsző tudatok*. Ford. Gács Anna és Cseresnyés Dóra. In *Az irodalom elméletei II.* Szerk. Thomka Beáta. Pécs, Jelenkor Kiadó, 81–193.

az állítmányhoz megtalálja az alanyt.” – írja Csanda Gábor pontosan jellemezve a *Távol a szerelem* redukált nyelvi világát, de akár a két következő regényre is érvényesen.⁸

Mindez, a sűrű nézőpont, beszédpozíció, idősíkváltásokkal, szerkezeti kihagyásokkal, a cselekménybe rejtett „üres helyekkel” együtt alapvetően jól illeszkedik ahhoz az általánosan elbizonytalanító szerzői stratégiához, amely az emlékezet, az idő fentebb már tárgyalt romboló munkájával, a történelmi idők és a szereplői identitászavarok még ezután tárgyalandó megjelenítésével lehet összefüggésben. Valószínűleg erre gondolhatott a szerző, amikor „regény-kísérlet”-ről, a korábbiakhoz képesti „másként” írásról tett említést a Ménesi Gábornak adott interjúban⁹, s valószínűleg erre gondolva ajánlotta már az első regényt annak a Mészöly Miklósnak, aki szerinte „a legtovább merészkedett a realista beszédmód művészi újrastrukturálásában, a történetelvűség, az idő- és nézőponttechnika újfajta, irodalmunkban eddig kipróbálatlan összjátékának kimunkálásában”¹⁰. Mindez még illeszkedhet ahhoz a szerzői stratégiához, amely aktív olvasói magatartást igényel, amely gyanakvóvá, bizonytalanná igyekszik tenni az olvasót a narrátori tudás felől, ezáltal is a saját szabadságára s egyúttal felelősségére emlékeztetve, az önmagával való szembesülésre készítetve.¹¹

Csakhogy a regényekben, főként a három utóbbiban olyan megoldásokkal, következtelenségekkel, hibákkal is lehet találkozni, amelyekről nehéz eldönteni, hogy szerzői szándék szerintiék, vagy szerkesztői, korrektori figyelmetlenség (amiből *Az utolsó reggelenben* feltűnően sok van) következményei. A *Négy hét az élet* kapcsán még érvényes, amit Tarján Tamás ír: „Eleinte ugyan a keményen időbontásos, asszociatív narráció okozhat fejtörést: milyen néni, melyik bácsi, kiféle Krisztina bukkan fel? Később a mozaikok összerendeződnek: a nem lineáris, lapozgató-ismétlő olvasás kedvez – minden befogadói nehézség nélkül – a műnek.”¹², de a következő három regényben nemcsak a még sűrítettebb voltuk, a fenti elbeszélői eljárások (például a nézőpont,

8 Csanda Gábor: *Minimális távolság*. http://www.es.hu/csanda_gabor;minimalis_tavolsag;2012-06-13.html

9 *Megkérdeztük Grendel Lajost...*

10 Grendel Lajos: *A tények mágiája*. Kalligram, Pozsony, 2002. 7.

11 Paul Ricoeur: *A szöveg és az olvasó világa*. Fordította: Jeney Éva. In uő: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Osiris, Budapest, 1999.

12 Tarján Tamás: *Visszaszámlálás*. http://epa.oszk.hu/02900/02931/00148/pdf/EPA02931_forras_2011_11_125-128.pdf

beszédszólam, idősík váltások) és a nyelvi redukció még intenzívebb alkalmazása okoz(hat) befogadói nehézséget, hanem a mindegyik műben jelenlévő, akár az olvasót el is kedvetlenítő hibák. Kár az ilyen típusú hibákért, mert a hatásuk szétterjedhet, és nem a regényvilágok egésze által közvetített termékeny bizonytalanságot erősíthetik az olvasóban, hanem a szerzői tudatosságot illetően bizonytalaníthatnak el.

A bemutatott narrációs eljárások, a sűrű nézőpontváltások, az időben való ide-oda ugrálás, a regények cselekményében, az elbeszélte eseményekben való eligazodást sem könnyítik meg, de ez minden bizonnyal a szerzői akaratnak megfelelően van így. A mozaikokból végül is mindegyik regényben összeállnak valamilyen formában (ha olvasónként, akár különbözőképpen is) azok a múltbeli emlékezetes, olykor titokzatos történések, amelyek „maig” foglalkoztatják, meghatározzák a főszereplő elbeszélőket. Valamilyen egyéni életút is összerakható, de az egésznek a képlékenysége, „üres helyekkel” tarkított bizonytalansága talán épp azt akarja érzékeltetni, hogy milyen hiábavaló kísérlet a pontos rekonstrukció, s hogy nem is maguk az elbeszélte események, életutak az igazán fontosak, érdekesek, hanem a rájuk való visszaemlékezések összhatása a főszereplő-elbeszélőre (és az olvasóra). Görözdi Judit a *Távol a szerelemről* írja (de jórészt a többi regényre is érvényesen): „A *Távol a szerelem* az élettörténet mint olyan megkonstruálásának esetlegességéről szól. (...) Valódi kérdése az, felállítható-e egyáltalán érvényes életút-narratíva. Kihámozható-e az időben szerte-futó emlékek, érzelmek, értelmezések hálójából valamilyen személyes történetív? Létezhet-e ideologikus, tehát az életanyagra külsőleg vagy utólagosan rávitt magyarázatoktól függetlenül, amikor az autentikusnak tekintett történetelemekről is többször derül ki idővel az, hogy emlékként bizonytalanok, értelmezésként tévesek, érzelmeként kiszolgáltatottak, információként hazugok?”¹³

S mindehhez nagyban hozzájárul az a történelmi tér és idő, amelyben az események lejátszódtak, a sorsok lezajlottak, s amelyben felidéződnek, amelyben a szereplők értelmet, jelentést akarnak tulajdonítani nekik. Főként, mivel ebben a kelet-közép-európai tér-időben, felvidéki

---

13 Görözdi Judit: *Grendel-variáció a történetkreatálás esetlegességéről*. <http://www.irodalmiszemle.bici.sk/lapszamok/2012/2012-szeptember/1425-goeroezdi-judit-grendel-variacio-a-toertenetkreatalas-esetlegessegerl>

magyar értelmiségiként a történelem maga is csak szkepszissel kezelhető: „a történelem, amelynek célja és rendeltetése kifürkészhetetlen” – *Utazás a semmi felé* (80); „a Történelem, amióta csak van, az ördög műve, s találékonyasága ennélfogva kimeríthetetlen” – *Négy hét az élet* (74.); amit történelemnek nevez, az többnyire csak egy rossz tréfa, melynek a poénjai sem viccesek” – *Négy hét az élet* (122.); „a történelem nagy kópé, nincs benne annyi logika sem, mint egy holdkóros lebegéseiben. Rájössz, hogy egy csaló.” (*Az utolsó reggelen*, 132.). Itt nemcsak az idő és az emlékezet, de maga a történelem is rombolja az igazságot és a valóság fogalmába vetett hiteket. Itt „a valóság az volt, hogy többféle valóság is érvényben volt egyszerre, s a bölcs ember mindig tudta, hogy a sok »valóság« közül ma éppen melyik a *valóságos* valóság, s hogyha történetesen hétfő van, akkor semmi esetre sem lehet péntek. Csak az ő apjával fordulhatott elő, hogy erről megfeledkezett.” – értesülünk a *Négy hét az élet* elbeszélőjétől, aki nyilvánvalóan Sanyi nézőpontjából beszél. De mindjárt idézi az édesanyját is: „Tudod, fiam – mondta egy ilyen alkalommal az anyja –, apád hajlamos összetéveszteni az igazságot a valósággal, és még csodálkozik is, hogy megüti a bokáját.” (205.) Megütötte 1956-ban, és megütötte majdnem 1968-ban is. Sanyi apja – aki a városban köztiszteltben álló embernek számított, „aki erkölcsös életével, bátor kiállásával, nem megalkuvó viselkedésével követésre méltó példát mutat”, de Sanyi szerint ebben a szerepben a lelke mélyén már ő maga sem hitt – 1956-ban, amikor az oroszok lerohanták Magyarországot, elsírta magát, majd november 4-e után néhány nappal, az utcán magából kikelve szapulta az oroszokat és a „malacképű” Hruscsovot, amiért bevitték a rendőrségre, s ha nem is bántották, kirúgták az állásából. Néhány év múlva viszont, korábbi álláspontját felülbírálván, azt gondolta, a kommunisták mégiscsak jó emberek, mert felszámolják a társadalmi egyenlőtlenségeket, tehát a világ mégiscsak jó irányba halad. Csakhogy 1968-ban az oroszok már hozzájuk vonultak be, ráadásul a magyarokkal együtt, s ekkor, miközben ismét nagyon „valóság”-idegenül viselkedett, már-már burleszk jelenteket produkálva, a városi pártházba magukat bevett magyar katonatiszteknek mondott egy olyan mondatot, amely rendkívüli tömörséggel foglalja össze a szlovákiai magyar történelmi skizofréniát: „A fene se hívta magukat, de ha már itt vannak, ne siessenek annyira.” (127.). Nem véletlen, sőt jelképes érvényű, hogy néhány év múlva el is

borult az elméje. A *Távol a szerelem* sűrítettsége nem igazán teszi lehetővé, de a másik három regény igen nagy teret szentel a személyes sorsok, családi történetek háttérében munkáló történelmi erők, fordulópontok fel-felvillantásának és a társadalmi folyamatok bemutatásának. A *Négy hét az életben* 1956 és 1968 („furcsa, rövid életű paradicsoma, a legcsalókébb délibáb valamennyi délibáb közül”; „Ez az össznépi önámítás” – 121-122.) mellett hangsúlyosan szerepel a város 1944-es, oroszok általi megszállása (Klementina megerőszkolása, esetleg áldozata), az 1947-es szlovák–magyar lakosságcsere (Vilma néni ekkor vágja pofon a lakásukra szemet vető baráti házaspár Emmáját: „a Történelem kapta Vilma nénitől a pofont, mert Emma abban a szerencsétlen pillanatban a Történelmet szentesítette meg, még ha nem is tudott erről” – 74.), a hetvenes-nyolcvanas évek, a rendszerváltozás és ami utána jött. Az *Utazás a semmi felé*ben Attila szülei számára már 1944-ben megállt az idő, mert az apja gyávaságból magára hagyott egy zsidót, és ettől kezdve a büntudat kínozza, a kommunistákon való viccelődése miatt egy hónapra börtönbe zárták, s a kiengedésének a beszerzése volt az ára; a barátja, Tomi faterja „a szép szó politikájá”-nak engedve, két hét alatt belépett a téeszbe stb. *Az utolsó reggelen* egészében, minden fő történetszálának a háttérében a szlovák–magyar viszony determináló szerepe domborodik ki, mind Pityu balul sikerült házasságaiban, mind Noszlopy egyetlen igaz szerelmében, s főként az öreg Takács gyilkos tettében: „Azt az ütést a szlovákoknak szánta. Ha tetszik, ha nem, ez az igazság” (117.) – mondja egyszer Noszlopy Gabinak, a magyarul egy szót sem tudó, szlovák szerelmének.

A legnagyobb teret az első és az utolsó regényben az 1968 utáni világ, a konszolidáció, az ún. szocializmus kora kapja, amikor a főszereplők fiatal felnőtt élete lezajlott. A *Négy hét az életben* már a hatvanas évek derekától, a város átépítésével kezdődnek azok a folyamatok, melyek eredményeként „a város és lakói között megbomlott az a szimbiózis, amely a legnehezebb időkben is élhetőnek tartotta meg az életet (120.). Az *Utazás a semmi felé* három barátjának 1968 után már semmiféle illúziója nem maradt, a hazájukat már régen nem érezték a hazájuknak („A haza odaveszett a második világháborúban.” – 38.), és reményük sem volt arra, hogy megérik a kommunizmus bukását („Szóval berendezkedtünk a szocializmus örökkévalóságára.”

- 38.; „Az egész életre rendezkedtek be így, nemcsak ideiglenesen.” - 77.). Közben Zoli, szerelme halála miatt, feltehetően öngyilkossá lett. S aztán váratlanul jött a novemberi forradalom, a rendszerváltozás, amibe a színészből lett hírszerkesztő Attila kezdetben már-már forradalmi hevülettel, optimistán belevetette magát, a mérnök Tomi viszont kezdettől cinikusan szemlélte („Mert mi történik, ha a fekete lovat lecseréli a fehér ló. Most a fehér ló húzza rossz felé a szekeret.” - 41.; „Nem mentek el, csak átváltak. Egy kommunistánban több kommunista is lakik, ezt nem tudod?” - 43.), majd Attila is gyorsan kiábrándult, de nem tudta már újratekinteni az életét, Tomi viszont karrierista politikussá vált, a barátságuk pedig elhidegült. A megöregedett, a pszichiátriai kezelésen részt vevő Attila jelen idejéből az elbeszélő már így láttatja a rendszerváltozást: „Mert volt a rendszerváltás, de a legtöbb ember csak szorongva örült neki, mint Attila. Nem volt ez felszabadulás, legföljebb csak megkönnyebbülés, a bűnök továbbra is bűnök maradtak. Hetven százalékban töredelmesen bevalótlották, akárcsak Attila, de a harminc százalék, az szégyen maradt. A legszabadabb ember sem volt teljes mértékig szabad, ahhoz előbb ki kellett volna irtania a világot, s köztük magát is.” (78.). A rendszerváltozás és eredménye a többi regényben sem kap pozitívabb bemutatást, sőt a jelentősége is megkérdőjeleződik, azáltal, amilyen jelentéktelen változásokat hoz. A *Négy hét az életben* többnyire csak mint zavaros idők szerepel, amelyben „sok pitiáner senkiházi szedte degeszre magát pusztán annak köszönhetően, hogy valamelyik haverja vagy valaki az atyafiságból magas posztra ügyeskedte föl magát”; „Új világ volt születőben, semmivel sem kevésbé piszkos, mint az előző világok.” (157-158.). A *Távol a szerelem* főszereplője, a mérnök Rudi hallott egyet-mást arról, hogy lezajlott a rendszerváltozás, de valójában „nem tapasztalt semmit. Legföljebb a ráncok az emberek arcán egy milliméterrel öregebbek, amit szabad szemmel nem lehet látni.” (52.). Az egykor kiadóvezető Noszlopy pedig *Az utolsó reggelenben*, ha születtek volna gyerekei, „Inkább nem beszélt volna a gyerekeknek a második világháborúról, a rendszerváltásról, és egyéb csacsiságokról, mert az égvilágon semmi értelme nem volt. A gyerekek néztek rá, mint a holdra. A rendszerváltást Noszlopyék magukkal viszik a sírba. De szerencsére nem volt gyereke. Más szempontból ez sokkal mélyebbre van elásva.” (76.). Noszlopy azért nem akart gyereket, mert javíthatat-

lannak látta a világot, mint ahogy az *Utazás a semmi felé* Attilája számára is ez a rendszerváltozás során levett álarc mögötti legfőbb tapasztalat: „... de a világ megváltozott körülötte, mondhatni levette az álarcát, semmi több nem történt, az égvilágon semmi több. De ez éppen elég.” (15.).

Grendel újabb regényei is, miként a koraiak, a hasonlóan mélyre elásott, ott azért munkáló múltbeli, de az emberi jelent meghatározó egyéni és közösségi léttapasztalatokat próbálják megmutatni, illetve a regények főszereplőinek a szembesülését, szembesülési kísérleteit velük. Hogy mi látszik belőlük, és mi látszik általuk az emberből, az ember életéből az idő(k)be ágyazott emlékezés során. A négy regény közül a legkidolgozottabb és a legárnyaltabb mindez a *Négy hét az életben*. „Azt hiszem, az élet annyi, amennyi az emlékeim összessége. Talán csak négy hét az élet, huszonnyolcszor huszonnégy órába belefér az egész hetven év.” (132.) – véli Sanyi, a regény főszereplője. Csakhogy az ő visszaemlékezése, egy olyan életnek a cserepeit bányászta elő, amely csupán megtörtént vele anélkül, hogy ő megpróbált volna irányt szabni neki. Önmagát hol „fölsleges embernek” (s valóban emlékeztet némiképp a 19. századi orosz realisták hőseire), hol „egydimenziós emberkének” (s Marcuse kategóriája is illik rá némiképp), hol „szánalmas karikatúrának” látja csupán (142., 96., 247.), a „nagy formátumú férfi” karikatúrájának. Feltételezése szerint Vilma nagynénje is gyávának és kis igényűnek tartotta volna, de Hugónak maga is elismeri, hogy „Meg akarta úszni az életet nagy drámák, nagy ütközések, nagy kudarcok és fájdalmas bukások nélkül” (145.). Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a kor elvárásainak megfelelően élt. Ebben azonban utólag sem találhat felmentést, mint ahogy abban a mélyen elfojtott léttapasztalataiban sem, amelyet még egy hetvenes évekbeli római útja során szerzett, hogy nem jobb korba, hanem inkább más helyen kellett volna születnie: „Ott, ahol a jövő időnek valóságos tartalma van, ahol a jövő nem a ciklikusan ismétlődő múlt következő fázisa, ott, ahol a nagy történetek nem aprózódnak szét az irigység, a kapzsiság, a hatalomvágy nyomása alatt, ahol a nagy dolgok ezután is történni fognak, s amelyeknek az itteni világ csupán értéktelen hamisítványa.”; „A hazudozás, az alakoskodás, a képmutatás itt nem csupán a túlélési stratégia egyik eleme volt, hanem egyetlen módja a fennmaradásnak.” (196–197.). Ezek után nem csoda, hogy úgy érzi: „Életének nem volt se

kiterjedése, se mélysége. Nem a semmi felé haladt, hanem a semmiben volt.” (193.) Mégsem a semmi vagy az üresség érzését tartja végül, Hugóval beszélgetve, a legrosszabbnak, mert azoknak nincs tartalmuk, hanem a hiányt. Sanyi kínzó hiányérzetét, amit az ő gyermekei már nem is ismerhetnek (az utódok hasonló érzéketlenségének motívuma a többi regényben is fel-felbukkan), annak a világnak az eltűnése okozza, amelynek Vilma és főként Klementina nénye is csak a visszfényt közvetítette már, nem is beszélve a saját apjáról, de Klementina még tudott beszélni neki egy, „a földinél összehasonlíthatatlanul magasabb rendű élet”-ről (145–146.), az ő világukban „a kimondott szónak volt még fedezete” (272.), „s egyértelműen tudni lehetett, hogy ki a jó, és ki a gonosz” (42.). Szmirnov is tudni szeretné *Az utolsó reggelenben*, hogy az öreg Takács és Pityu „jó ember-e vagy pedig rossz ember”, de a szerelmi kalandokba belefáradt, az egyetlen igazi lehetőségét viszont elvesztő Noszlopy nem tudja megmondani (67.), mint ahogy az *Utazás a semmi felé*ben Attila sem tudja eldönteni, hogy az évek múltával ő maga „Rosszabb lett? Vagy jobb lett? Nos, ezek a kategóriák sorra-rendre csődöt mondtak.” (44.). Az elrontott, elhibázott életek, a házassági, családi traumák mindegyike háttérben ott munkál a hagyományos (keresztény) polgári értékek relativvá válása, a belső normák hiánya. Attila kétszer is kimondja, hogy már régóta nem hisz semmiben (26., 64.), miközben azt is tudja, miként fentebb már láthattuk, hogy az olyan fogalmak létezése nélkül, mint igazság, becsület, őszinteség, értelmetlenné válik az élet, s csak a halál marad (90.). Sanyi esetében sem a gyermekkori idilli világ hiányáról van szó, hanem a Klementinének által képviselt rend mértékadó szabályainak elhomályosulásáról, illetve a tőlük való elfordulásról, s az emiatt érzett talajvesztésről. A regény végén elhangzó mondatok mindezt nem fölöslegesen,¹⁴ hanem indokoltan foglalják össze, és mondják ki direktben, hiszen Sanyi önkínzó önazonosság-hiánya a befejezettség, a végérvényesség, a megváltoztathatatatlanság által válik elviselhetlenné számára: „Élt egyszer ezen a tájon, sok nemzedéket fűzve időrendbe, egy magyar középosztály, amely nincs többé, s pusztulásával az a hang is elnémult, amely a belső parancsot egykor kibocsátotta. Ez a hang

14 Károlyi Csaba véli: http://www.es.hu/karolyi_csaba;egy_elet_harom_nover_negy_het;2011-04-20.html

is, mint annyi más tiszta és hamis hang, beleveszett a jelentéktelenség határtalan óceánjába.” (277.)

A *Négy hét az élet* tematikájában, létszemléletében, hangoltságában a rákövetkező három előképének, ősforrásának látszik, poétikailag pedig mintha valamiféle átmenetet képezne Grendel korábbi regényírása felől az utóbbi három mű irányába. Az anekdotikus cselekménybonyolítás már használja a mészölyi vágás-technikát, de hiányzik még a nyelvi redukciónak a következő regényekben megvalósuló intenzitása, miközben itt még működik a jól ismert grendeli humor és tragikus irónia, aminek a további regényekben már nyomai is alig maradnak, az azokban uralkodó tragikus hangnemet inkább csak valamiféle nosztalgikus, melodramatikus zöngék színezik. A regények mindegyikében találhatunk fejbekölintőan pontos, mégis tovább gondolásra érdemes mondatokat, szívbemarkolóan szép jeleneteket vagy csak hangulatokat, s mindnek vannak különböző sajátos, külön értékei is (például a *Távol a szerelemnek* az alig érintett motivikus rendszere, *Az utolsó reggelenben* a szlovák–magyar viszony alapos körüljárása, az *Utazás a semmi felében* a rendszerváltozás utáni világról mutatott plasztikus kép). A négy regény együttese pedig kétségtelenül nyomatékosabban, hangsúlyosabban közvetíti azt a reményvesztettséget, kiúttalanságot, ami a főszereplőik világát jellemzi. Az eszmei-nyelvi-kompozicionális összhatását tekintve ugyanakkor a négy regény közül az első, a *Négy hét az élet* mutatja fel a leghatásosabban az értékek teljes viszonylagosságát, a kiüresedett élet értelmetlenségét. Ezért egyet tudok érteni Szegedy-Maszák Mihállyal: ez a könyv valóban az életmű egyik legjelentősebb darabja.¹⁵ A következő három regény részben ismétli, részben árnyalja ezt a képet, de az elbeszélői megnyilatkozások, a nyelvi kifejezésmód radikális elbizonytalanítása nem tudja mindezt jobban, hitelesebben kifejezni, miközben az örömteli olvasói élményt némiképp kikezdi.

---

15 Szegedy-Maszák Mihály: *Grendel Lajos: Négy hét az élet*. <http://ujsoz.com/napi-lap/szalon/2011/04/23/grendel-lajos-negy-het-az-élet>

